

02

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA DEMOQRAFİK VƏZİYYƏT VƏ İNSAN POTENSIALININ KEYFİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasının demoqrafik vəziyyəti dərin-dən təhlil edilərək onun bütün göstəriciləri illər üzrə qruplaşdırılmışdır. Bundan başqa məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi, onların müvafiq iş yerləri ilə təmin olunması məsələləri öz əksini məqalədə tapmışdır. Daha sonra insan amilinin sosial-iqtisadi inkişafın ən yaxın iştirakçısına çevrilməsi və bir potensial kimi demoqrafik siyasətin təkanverici qüvvəsi olması göstərilmişdir. Sonda bilavasitə insan potensialının məhsuldar qüvvələrin əsasını təşkil etməsi və onun muxtar respublikanın iqtisadi inkişafına təsiri öz əksini tapmışdır

Açar sözlər: demografik vəziyyət, demoqrafik siyasət, sosial-iqtisadi inkişaf, məhsuldar qüvvələr, müasir insan, əmək haqqı.

Bütün dövrlər üçün aktuallığını qoruyan ən mühüm amillər içərisində ayrılıqda insan amili, bütövlükdə isə əhali problemlərinin öyrənilməsi məsələləri dövlətlərin milli məqsədləri və sosial-iqtisadi siyasətlərinin strateji tərkib hissəsini təşkil etmişdir. Ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra əhalinin məskunlaşması, davamlı inkişafın ən çevik iştirakçısına çevrilməsi, onların maraq və mənafeələrinin ifadə olunması, yerdəyişməsi, milli tərkibi, doğum və ölüm vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi məsələləri ən zəruri tələb kimi qarşıya qoyulmuşdur. Bunlar isə təbii ki, sağlam demoqrafik siyasətin gücü daxilində həll edilməsi zəruri olan məsələlər idi.

Demografiya iqtisad və digər sosial elmlərin yaxından araşdırıb, tədqiq etdiyi, öyrəndiyi elm sahəsi, sosial proses və hərəkətin nəticəsidir.

Demografiya - əhali haqqında elm olub, əhalinin strukturu, yerləşməsi, dinamikası, miqrasiyasını və bu diapazonda baş verən sosial-iqtisadi, bioloji və coğrafi amil, səbəb və şərtləri tədqiq edir. [4, 94]

Bütövlükdə iqtisadiyyatın (istehsalın) olduğu kimi, iqtisadi hadisə və proseslərin də ən zəruri daşıyıcısı olan insan amilinin üzərində qurulan demografiya anlayışının iqtisadi ədəbiyyatlarda yunan dilindən keçməklə, demoxalq, grapho-yazıramkimi mənalandırıldığını görməkdəyik. Bu iqtisadi anlayış, öz mövcudluğu, iqtisadi mahiyyəti və spesifik açıqlaması ilə əsasən əhalinin sayı, onun doğumu, ölümü və bunlarla bağlı olan göstəricilərin dəyişməsinə, əhalinin miqrasiyasını cins və yaş strukturunu, milli və etnik tərkibini, coğrafi yerləşməsinə (vəziyyətini) öyrənir. Eyni zaman da demografiya terminində ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi mədəni-hüquqi və digər hadisələrin insanların yaşayışına, davranışına, fəaliyyətinə, məskunlaşmasına, hərəkətinə təsiri istiqamətləri də yer almışdır.

Ölkənin milli iqtisadi inkişafında özlünün strateji coğrafi mövqeyi və iqtisadi nailiyyətləri ilə xüsusi yeri olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında deoq-

Məqalə tarixçəsi:
 Göndərilib: 01.05.2019, qəbul edilib: 17.06.2019

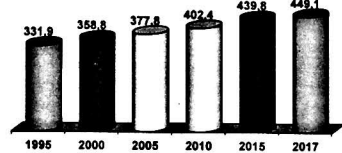
rafik siyasətin səmərəliliyinin artırılması, burada əhalinin sayı, ümumi və təbii artım səviyyəsi, doğulanlar, ölənələr və s. haqqında statistik göstəricilərə diqqət edərək aydın olur ki, bu iqtisadi rayonda demoqrafik tarazlıq qorunmuş və səmərəlilik mexanizmləri əsas götürülmüşdür. Bu isə öz növbəsində dövlətin səmərəli demografiya siyasətinin uğurlu istiqamətlənməsinə təkan vermişdir.

Demografiya siyasəti - əhalinin təkrar istehsalında əsas proseslərə, başqa sözlə doğum, ölüm, nigah, boşanma, miqrasiya, əhalinin məskunlaşması proseslərinə lazımı istiqamət verilməsi üçün həyata keçirilən tədbirlərdə təcassüsüm edir. [1, 207]

Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazi xüsusiyyətlərinə görə aqrar bölgə olması, bununla yanaşı mezo-iqtisadi baxımdan iqtisadiyyatın ənəyə əhəmiyyətinin yüksəldilməsi burada əhalinin məskunlaşma siyasətinin təşkili və idarə olunmasında məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsini stimullaşdırmışdır. Araşdırmalar göstərir ki, muxtar respublikada müəyyən olunan sağlam iqtisadi siyasət əhalinin artım dinamikasının sağlam təminatına qaranti vermişdir. Əhalinin illər üzrə artım göstəricilərinə diqqət edərək bunu aydın şəkildə görmək mümkündür. Aşağıdakı şəkil fikrimizi təsdiq edir:

Şəkil 1.1.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin artım vəziyyəti (ilin əvvəlində, min nəfər)

Şəkil statistik məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Hesablamalar göstərir ki, 2017-ci ilin əvvəlində olan məlumatlara əsasən muxtar respublika əhalisinin sayı 449,1 min nəfər olub, 1995-ci ilin müvafiq göstəricisindən 1,4 dəfə çoxdur. Əhalinin artım dinamikasına diqqət edərək aydın olur ki, muxtar respublikada müvafiq göstərici üzrə artım pozitiv olmuş və 1990-2010-cu illəri əhatə edən 20 ildə 300 min nəfərdən (300,5) 400 min nəfərə (402,4) qədər artmışdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının demoqrafik siyasətinin uğurlu yöndə təmin olunmasının nəticəsində burada əhalinin məskunlaşma prosesində səmərəlilik və tarazlıq qorunmuş və bu, hazırda da davam etməkdədir. Tədqiqatlarla əsasən qeyd edə bilərik ki, 1995-ci ildə muxtar respublikada şəhər və kənd əhalisinin müqayisə göstəricisi 2016-cı ildə də qorunmaqdadır. Belə ki, 1995-ci ildə muxtar respublikada kənd yerlərində yaşayanların sayı 238,6 min, şəhər yerlərində isə 93,3 min nəfər təşkil edirdisə və kənd əhalisi şəhər əhalisindən 2,6 dəfə çox idisə, hazırda da bu göstəricinin demək olar ki, dəyişmədiyini deyə bilərik. Belə ki, 2017-ci ilin əvvəlində olan məlumatlara əsasən muxtar respublikada əhalinin 316,7 min nəfəri kənd, 132,4 min nəfəri isə şəhər yerlərində yaşamaqdadır.

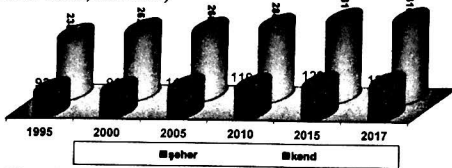
Məskunlaşma siyasəti ölkələrin səmərəli demoqrafik siyasətinin tərkib hissəsi olub, regionların sosial-iqtisadi inkişafdakı rolunu müəyyənlaşdırən mühüm amildir. Bu mənada Naxçıvan Muxtar Respublikası da xüsusən, son 22

İllik dövrdə həm şəhər, həm də kənd əhalisinin məskunlaşmasında stimullaşdırıcı amilləri səfərbər etmiş və nəticədə isə demografik tarazlıq yaranmışdır. Aşağıdakı şəkllə diqqət edəndə bunu açıq şəkildə görə bilərik:

Şəkil 1.2.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin şəhər və kənd yerləri üzrə bölgüsü (ilin əvvəlinə, min nəfər)

Şəkil statistik məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

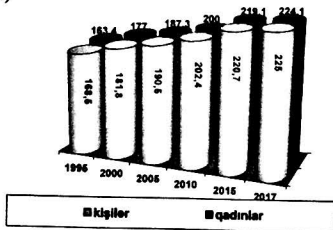
Göründüyü kimi, muxtar respublikada əhalinin təbii artımında illər üzrə mövcud temp qorunub saxlanılmışdır. Bu isə ölkədə təmin edilən sosial-iqtisadi inkişaf vəziyyətinin yaxşılığından xəbər verir.

Artıq Naxçıvan Muxtar Respublikası müasir müstəqillik dövrünün iyirmi iki ilini modern inkişaf modeli ilə yaşamaqda, tarazlı inkişafını təmin etməkdədir.

Bu müddət ərzində insan amili sosial-iqtisadi inkişafın ən yaxın istiqamətinə çevrilmiş, bir potensial kimi inkişaf etmiş və dövlətin uğurlu demografik siyasətinin təkanverici qüvvəsinə çevrilmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, əhalinin ümumi sayında, şəhər və kənd üzrə olduğu kimi dinamik artım vəziyyəti özünü muxtar respublika əhalisinin cinslər üzrə bölgüsündə də göstərmişdir. 2017-ci ilin əvvəlinə olan məlumatlara əsasən muxtar respublikada əhalinin müvafiq bölgü üzrə xarakteristikasını aşağıdakı kimi verə bilərik:

Şəkil 1.3.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin cinslər üzrə bölgüsü (ilin əvvəlinə, min nəfər)

Şəkil statistik məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Hesablamalar göstərir ki, 1995-2017-ci illərdə (2017-ci ilin əvvəlinə olmaqla) muxtar respublikada qadınların sayı 1,3 dəfə, kişilərin sayı isə 1,4 dəfə artmışdır.

Məlumdur ki, müstəqillik illərində ölkəmizdə əhalinin siyahıya alınması tədbirləri 1999 və 2009-cu illərdə keçirilmişdir. Növbəti mərhələ üzrə, yəni 2019-cu ildə də "Azərbaycan Respublikasında əhalinin siyahıya alınmasının keçirilməsi haqqında" Prezident İlham Əliyev tərəfindən 7 sentyabr 2016-cı il tarixdə Fərman imzalanıb. Həmin hüquqi tənzimləməyə əsasən, əhalinin növbəti siyahıya alınması 2019-cu ilin 1-10 oktyabr tarixlərində keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Əhalinin siyahıya alınması ilə bağlı hazırlıq işlərinin görülməsi və onun keçirilməsi, yekunlarının işlənilməsi, nəticələrinin dərc edilməsi yayılması isə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinə həvalə edilib. Bununla əlaqədar hazırlıq və onun keçirilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı haqqında həm də Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 16 dekabr 2016-cı il tarixdə 517 №-li Qərar qəbul etmişdir.

Qeyd edək ki, muxtar respublika iqtisadiyyatında pozitiv meyllərin mövcudluğu, perspektivli sahələrin uzunmüddətli inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, insan-tələbat-istehsal həlqəsinin ardıcıl təminatına stimullaşdırıcı təsir, nəticə etibarilə istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak fəzalarında qırılmazlıq baş tutmuş, bu isə sosial-iqtisadi tarazlığa təmin etməklə, əhalinin sayı və onun sıxlığındakı artım vəziyyəti formalaşdırmışdır. Aşağıdakı cədvəldə 1 yanvar 2017-ci ilin məlumatları əsasında muxtar respublika üzrə əhalinin sayı və sıxlığı haqqında məlumat verilmişdir:

Cədvəl 1.1.

1 yanvar 2017-ci il tarixinə Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin sayı və sıxlığı haqqında məlumat

Şəhər və rayonlar	əhalinin sayı (min nəfər)	əhalinin sıxlığı (1 kv. km, nəfər)
Naxçıvan şəhəri	92,1	481
Sarıq rayonunu	114,6	131
Babək rayonu	74,3	90
Ordubad rayonu	49,5	51
Culfa rayonu	46,1	50
Kangərli rayonu	31,8	45
Şahbuz rayonu	24,9	30
Sədərək rayonu	15,8	96
Naxçıvan Muxtar Respublikası üzrə	449,1	82

Cədvəl statistik məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Naxçıvan Muxtar Respublikasının əhalisinin sayına, onun cins, yaxud yaş bölgüsünə diqqət edərkən onun çevik əmək ehtiyatı, fəal əmək potensialı olduğunu görməkdəyik. Bu isə təbii ki, onun gerçək məhsuldar qüvvə kimi inkişafına sübutdur.

Bütün bunlar Naxçıvan Muxtar Respublikasının səmərəli demografik siyasətinin mühüm göstəriciləridir. Son iyirmi iki ildə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər və tənzimləmələr burada sosial-iqtisadi proseslərin gedişində əhalinin iştirak və yararlanma səviyyəsini daha da fəallaşdırmışdır. Bu isə öz növbəsində demografik tarazlığın təmin edilməsində mühüm amilə çevrilmişdir. Ötən 2016-cı ilin statistik məlumatlarına görə muxtar respublikada kişilər üzrə doğulanlar (3390 nəfər) ölənlərdən (973 nəfər) 3,5 dəfə, qadınlar üzrə (müvafiq olaraq 3120-877) isə 3,6 dəfə çox olmuşdur. Təbii artım isə kişilər üzrə 2417, qadınlar üzrə isə 2243 nəfər təşkil etmişdir.

Cədvəl 1.2.

2009-cu il üzrə siyahıyaalınma məlumatları əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin cins və yaş qrupları üzrə bölgüsü

Əhalinin cins və yaş qrupları üzrə bölgüsü (əhalinin siyahıyaalınmaları məlumatlarına əsasən, nəfər)			
Yaş	hər iki cins	o cümlədən:	
		Kişilər	Qadınlar
Cəmi	398323	198267	200056
o cümlədən:			
0-4	32572	17259	15313
5-9	30617	16083	13954
10-14	37695	19556	18139
15-19	41292	21113	20179
20-24	41939	20678	21261
25-29	35339	17561	17778
30-34	29364	14896	14468
35-39	28438	14266	14172
40-44	29736	14542	15194
45-49	28821	14052	14769
50-54	21168	10059	11109
55-59	13036	6110	6926
60-69	12554	5602	6952
70-79	13298	5428	7870
80 və yuxarı	3054	1062	1992

Cədvəl statistik məlumatlar əsasında mətləfi tərəfindən hazırlanmışdır

Təbii ki, bütün bunlar makroiqtisadi sabitliyin və inkişafın mühüm amillərindən və təkanverici qüvvəsindən hesab olunur, sosial siyasətin dayanıqlığını daha da gücləndirməklə iqtisadi inkişafa böyük töhfə kimi ifadə edilə bilər.

İqtisadiyyat ardıcıl, məqsədyönlü, düşünülmüş, uzaq gələcək üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlərin görülməsi əsasında güclü təsirə malik ola bilər. İnsan anlayışının üstün tutulması, onun bir potensial olaraq görülməsi, qəbul edilməsi və inkişaf etdirilməsi, çoxsahəli təsərrüfat fəaliyyətindən ondan yüksək səviyyədə istifadə edilməsi, əmək ehtiyatı, əmək potensialı kimi ixtisaslaşması bütün dövrlərin ən aktual məsələsi və ən zəruri tələbini təşkil etməkdədir. Bu isə insanın əməkçi, istehsalçı, zəhmətkeş, təsərrüfatçı, istehlakçı kimi fəaliyyətində sərbəstliyi və yüksək təcrübəyə əlverişli zəmin yaradır, cəmiyyətin aktual problemlərinin həllində təkanverici qüvvəyə çevirir, daha doğrusu, məhsuldar qüvvə kimi formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Cəmiyyətin daim hərəkətdə olan, istehlak, bölgü, mübadilə və istehlak fəzalarının davamlılığını təmin edən, onların vəhdətindən doğan güclü iqtisadi təminat qabiliyyətinin mövcudluğu özünü bütövlükdə iqtisadiyyatın məhsuldarlıq çəkisinin yüksəldilməsinə əlverişli zəmin yaradır.

Məhsuldar qüvvələr - istehsal vasitələri və müəyyən istehsal təcrübəsinə, əmək vəsaitlərinə malik olub, bu istehsal vasitələrini hərəkətə gətirən insanlardır. [3, 288]

Qeyd edək ki, məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi muxtar respublikada həm arazi xüsusiyyətləri, həm onun iqtisadiyyatın sahələri üzrə səmərəli yerləşdirilməsi, həm də inkişaf edən əmək bölgüsü fonunda diqqəti daha çox çəkir. Buna görə də məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi özünü sosial-iqtisadi əhəmiyyəti ilə fərqləndirir və bir fənn olaraq yiyələnməsi olduqca önəmlidir. Bu fənnin elmi araşdırmaların və tədris prosesinin obyektinə çevrilməsi də elə məhz qeyd etdiyimiz xüsusiyyətlərə görə zəruridir.

Muxtar respublikanın sosial-iqtisadi və mədəni-coğrafi məqsədləri baxımından yanaşdıqda deyə bilərik ki, məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin obyektini kimi elə onun iqtisadiyyatı götürülə bilər. Burada iqtisadi-istehsal münasibətlərinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi, ərazilərin ixtisaslaşdırılması, nəticə etibarilə isə səmərəli məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi məsələləri məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi proseslərində önəmi ilə seçilir.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasında məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi proseslərinin təşkili və idarə olunmasında iqtisadi və coğrafi amillərin səmərəliliyi, stimullaşdırıcı təsirləri və perspektiv potensialı həmişə önə çəkilmişdir.

Təhlillər göstərir ki, demografik proseslərin müxtəlif gedişinin bazası olan məskunlaşma prosesində müəyyən irəliləyişlərin gətməsi müşahidə olunur. Buna baxmayaraq, Muxtar Respublikadan gedənlərin dinamikasında müəyyən artımlar da vardır. Statistika görə, təkcə 10 il (1989-1999-cu illər) ərzində Naxçıvan Muxtar Respublikasında doğum 30% və təbii artım 41,2% aşağı düşmüşdür. Bunun əksinə olaraq isə, ölüm əmsali 33% artmışdır. Lakin son illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında həyata keçirilən sosial tədbirlər doğuma və təbii artıma müsbət təsir göstərmişdir. Ona görə də Azərbaycanca əhalinin, o cümlədən şəhər əhalisinin orta doğum göstəricisinə nisbətən, Naxçıvan Muxtar Respublikasında doğum və təbii artım (müvafiq olaraq 11,1% və 14,1%) yüksək olmuş, ölüm əmsali isə 2,6% aşağı düşmüşdür. Bu göstəricilər isə, yaşayış məntəqələrinin müvafiq surətdə dəyişməsinə sübutdur.

Naxçıvan MR-in demografik inkişafında kənd əraziləri mühüm yer tutur. Tarixən kəndlərdə əhalinin doğum səviyyəsi şəhərlərə nisbətən xeyli yüksək olduğu üçün, burada əhalinin təbii istehsal səviyyəsi və sürəti, bütövlükdə əhalinin sayının dəyişməsinə böyük təsir göstərir. Lakin əhalinin təkrar istehsalına təsir edən amillərin mürəkkəb mexanizmini açmaq üçün, kənddə əhalinin təkrar istehsal göstəricilərinin şəhərlə müqayisəli şəkildə təbii edilməsi məqsədə müvafiq sayılır.

Məlum olduğu kimi, əhalinin doğum səviyyəsinə təsir edən mühüm amillərdən biri də ailənin maddi-təminat səviyyəsidir. Ailədə uşaqların sayının çox və ya az olmasına, ailənin maddi təminat dərəcəsinin təsirinə müəyyən edilməsi məsələsi demografiyada ən çətin və mürəkkəb məsələlərdən biridir. Lakin doğumla yanaşı, əhalinin və həm də əmək potensialının artıb-azalmasına təsir edən mühüm demografik əmsallardan biri də insanların sağlamlığı və onların ölüm səviyyəsindən ibarətdir. Ümumiyyətlə, ölüm doğumdan sonra, ikinci mühüm demografik hadisədir. Muxtar Respublika əhalisinin sayca dəyişməsinə təsir edən mühüm amillərdən biri də - əhalinin ölüm səviyyəsidir. Burada əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən ölüm səviyyəsi xeyli azalmıy və təbii artım yüksəlmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, ölkəmizdə olduğu kimi Naxçıvan MR-də əhali (insan) potensialının formalaşması və inkişafında mühüm rol oynayan ilkin bazis ailədir. Ümumiyyətlə, əhalinin təbii təkrar istehsal prosesinə bilavasitə təsir edən mühit, onun meydana gəldiyi şəraitdir. Bu isə, yuxarıda deyildiyi kimi, özünü müasir cəmiyyətin ilk rüseyimi və özəyi olan ailədə biruzə verir. Ailə - müasir cəmiyyətdə əhalinin təkrar istehsalının təşkili formasıdır. Onun əsas funksiyası yeni insanın - uşağın dünyaya gəlməsi və onun tərbiyəsindən ibarətdir. Bu funksiyaların lazımı səviyyədə yerinə yetirilməsi isə, ictimai tərəqqinin inkişaf dərəcəsi ilə müəyyən edilən ailənin minimum maddi

nemətlərə və onun üzvlərinin müəyyən mədəniyyət və bilik səviyyəsinə malik olmasını tələb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir vətəndaşın həyata baxışı, xarakteri və onun əməyə, ən başlıcası isə mənəvi və mədəni sərvətlərə münasibətinin əsasları ailədə formalaşır. Yeni cəmiyyətin qurulması, hər şeydən əvvəl, möhkəm, mənəvi və əxlaqi cəhətdən sağlam ailələrin mövcud olmasını tələb edir.

Bunları əsas götürərək dövlət ailənin möhkəmləndirilməsinə, sosial funksiyaların yerinə yetirilməsinə və uşaqların tərbiyyəsində ona yardım göstərilməsinə, çoxuşaqlı və gənc ailələrin maddi, mənzil və məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilən tədbirlər sistemi işləni b hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Çünki ailədəki uşaqların sayı təkcə ər-arvadın şəxsi arzusu ilə deyil, onları əhatə edən mühit və həyat şəraiti ilə sıx bağlıdır və ailədə əhalinin təkrar istehsalı prosesinə bu şərtlərin hamısı birgə təsir göstərir. Göründüyü kimi, əhalinin təkrar istehsalı prosesi və onun səviyyəsi, ayrı-ayrılıqda götürülmüş hər hansı bir amildən deyil, bir sıra amillərdən asılıdır. Onların təsiri isə, ayrı-ayrı ictimai quruluşlarda və onların inkişaf mərhələlərində mövcud inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq, daim dəyişir.

Müəyyən edilmişdir ki, əvvəlki illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi həyatındakı müsbət dəyişikliklərlə yanaşı, bəzi neqativ hallar (məsələn, əhalinin yanacaq və elektrik enerjisi ilə normadan aşağı təminatı) əhalinin demoqrafik göstəricilərinə dolayı yolla olsa da təsir göstərir. Bunlar nəticəsində əhalinin təbii hərəkət göstəriciləri, xüsusən doğum və təbii artımın azalması baş vermişdir. Çünki əhalinin yerdəyişməsi, bir tərəfdən ailə yaratmaq imkanına təsir göstərmişse, digər tərəfdən isə mövcud ailələrin demoqrafik durumunu pozmuşdur. Həm də, əgər əhalinin yerdəyişmə prosesi ləngiməmişdirsə, hətta mövcud ailələrin məzmunca sabitləşməsi başa çatmamışdır. Buna görə də, əhalinin təbii hərəkətində yeni formalaşma getməkdədir. Bunlar isə Muxtar Respublika əhalisinin məşğulluğuna öz təsirini göstərmişdir. Lakin ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı haqqında dövlət siyasətinə uyğun olaraq, Muxtar Respublikanın istehsal və sosial strukturlarının bərpası və inkişafı haqqındakı tədbirlər, əhalinin sabit həyat şəraitinə keçməyə imkan yaratmaqda, demoqrafik proseslərin sürətlənməsinə və aktivləşməsinə imkan vermişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir insan və əhali problemləri ilə məşğul olan bir çox tədqiqatçılar, habelə müxtəlif qadın azadlığı hərəkatı iştirakçıları belə hesab edirlər ki, bir sıra ümdə göstəricilər – gəlirlər, əmək haqqı, hakimiyyətdə təmsil olunma və s. amillər üzrə qadınlar kişilərdən geri qalırlar. Ona görə də ailə problemlərinin tədqiqində yuxarıdakı məsələlərin araşdırılması ilə yanaşı, qadın və kişilərin ailə cəmiyyətdə ənənəvi davranış yolu, yeni kişilərin ailəni maddi cəhətdən təmin etməsi, qadınların isə ev qayğıları ilə məşğul olması, uşağ doğması, uşağa qulluq etməsi, kişi və qadınların sağlamlığı, qadınlara tibbi xidmət, qaçqınların ailə yükünün həcmi, çətinlikləri, riskləri, ictimai və ailə dəyərləri, həyatı məqsədlər, əmək fəaliyyəti, məşğulluq xüsusiyyətləri, qadınların özünü müdafiə, iş yerini itirmə qorxusu, stress kimi məsələlər müthəm yer tutur.

Hazırda qadınların sosial-iqtisadi fəallığı, qadın məşğulluğu, qadınların işgüzarlıq fəaliyyəti, onlara qarşı zorakılıq və s. məsələlər də ön plandadır. İndi bazar münasibətləri şəraitində bu problemləri yeni qaydada yanaşmaq tələb olunur. Etiraf edilməlidir ki, iqtisadiyyatda, mədəniyyətdə, sosial həyatda baş

verən dəyişiklik halları, əksər hallarda qadınlar üçün qeyri-normal vəziyyət yaratmış, onların sosial müdafiəsi xeyli dərəcədə çətinləşmişdir.

Son zamanlar gender sosiologiyası və iqtisadiyyatı, sosiologiya və iqtisad elminin bir tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilir. Sosiologiya baxımından

- qadınlara kişilərin hüququ, real və faktiki bərabərliyi;
- qadın hüquqlarının pozulması halları və onun təzahür formaları;
- qadınların sosial davranışı;
- cinsi həyat sosiologiyası;
- qadınların bioloji, fizioloji xüsusiyyətləri ilə, ümumi insani sosial keyfiyyətlərin müqayisəli tədqiqi;
- qadınların xüsusi sosial-demoqrafik qrup kimi öyrənilməsi;
- qadın-kəşi sosial münasibətləri, onun sosioloji təhlili;
- qadınlar və siyasət və s.

Gender iqtisadiyyatı baxımından isə aşağıdakıların araşdırılması məqsəddə-uyğundur:

- ev təsərrüfatının iqtisadiyyatı;
- ailə daxili əmək bölgüsü;
- qadın əmək bazarı;
- gender bərabərsizliyi amilləri;
- gendərin iqtisadi nəzəriyyələri (neoklassik, marksist, klassik, liberal və s.);
- qadın əmək ehtiyatları iqtisadiyyatı;
- qadınların təhlili, sağlamlığı, vəzifə yerdəyişməsi və s.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında baş vermiş demoqrafik proseslərin müthəm amillərindən biri də, burada məskunlaşmış əhalinin milli tərkibinin araşdırılmasında ibarətdir. Müxtəlif milli adət-ənənəyə, həmçinin, təhsil, mədəniyyət, məşğulluq səviyyəsinə malik olub müəyyən ərazidə məskunlaşmış müxtəlif millətlərdən və etnik qruplardan ibarət olan əhali doğum səviyyəsinin rəngərəngliyinə görə də, bir-birindən fərqlənir. Bu isə əhali artımına müxtəlif cür təsir göstərir.

Ümumiyyətlə, 1989-cu ildə aparılan ümumittifaq əhali siyahıya alınmasında muxtar respublikanın əhalisi 293,9 min nəfər təşkil etdiyi halda bu rəqəm 1 yanvar 2018-ci ildə 452 min 566 nəfərə çatmış və ya son 30 il ərzində 158 min 663 nəfər artmışdır. Əhalinin milli tərkibinə nəzər saldıqda məlum olur ki, artıq bu gün muxtar respublika əhalisinin ümumi sayında azərbaycanlıların sayı təxminən 98,1 faizə yaxındır.

XXI əsrin əvvəllərində muxtar respublikanın demoqrafik proseslərində baş verən dəyişikliklər, həm əhalinin yaş və cins üzrə, həm də əmək quruluşu üzrə formalaşmasına öz təsirini göstərmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aliyev İ.H. Aqrar sahənin inkişafının təkmilləşdirilməsi və regionlarda islahatların keyfiyyətə səmərəli aparılması. Bakı: Nurlan, 2004, 110 s.
2. Əhmədov N., Nuriyev Ə.X. Naxçıvan iqtisadiyyatı inkişaf yollarında. Bakı, 2005, 312 sah.
3. Əliyev A.Ə., Quliyev A.S. Sosial sferanın iqtisadi və metodoloji əsasları. Bakı: Adiloğlu, 2005, 304 s.
4. Hacızadə E.M. Sosiallaşan iqtisadiyyat. Bakı: Elm, 2006, 509 s.

5. Nəbibbəyli İ.Ə., Hacıyev İ.M., İsmayılov B.M. İntibahın 15 ili. Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 278 s.
6. Mehdizadə M.M. İqtisadiyyatı transformasiyası və Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf problemləri. Bakı: Elm, 2006, 168 s.
7. Naxçıvan Muxtar Respublikası 75. yubiley-statistik məcmuə. Naxçıvan: 1999, 96 s.

РЕЗЮМЕ

СЕДАГЕТ АХМЕДОВА

**ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА
ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ В НАХЧЫВАНСКОЙ
АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

В статье анализируется демографическая ситуация Нахчыванской Автономной Республики и ее показатели сгруппированы по годам. Кроме того, были отражены вопросы размещения производительных сил и предоставления им соответствующих рабочих мест. Впоследствии было показано, что человеческий фактор является ближайшим участником социально-экономического развития и как потенциальный стимул для демографической политики. В конце было отражено как человеческий потенциал является основой производительных сил и влияет на экономическое развитие автономной республики.

Ключевые слова: демографическая ситуация, демографическая политика, социально-экономическое развитие, производительные силы, современный человек, заработная плата.

SUMMARY

SADAGAT AHMADOVA

**DEMOGRAPHIC SITUATION AND ITS IMPACT ON HUMAN
POTENTIAL IN THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC**

The article analyzes the demographic situation of the Nakhchivan Autonomous Republic and its indicators are grouped by year. In addition, issues of placement of productive forces and the provision of appropriate jobs were reflected. Afterwards, it was shown that the human factor is the closest participant in socio-economic development and as a potential stimulus for demographic policy. In the end, it was reflected how human potential is the basis of the productive forces and influences the economic development of an autonomous republic.

Keywords: demographic situation, demographic policy, socio-economic development, productive forces, modern man, wages.

(İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent C.Mahmudov tərəfindən təqdim edilmişdir)

